

ჰიბრიდული ომი, როგორც ახალი რუსული სამხედრო სტრატეგია და გამოწვევები დასავლეთისა და პროდასავლური ქვეყნებისათვის

ქრისტინა ქვარაია

საერთაშორისო ურთიერთობების საბაკალავრო პროგრამა
სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: kristina.kvaraia839@sps.tsu.ge

აბსტრაქტი

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია შეისწავლოს ჰიბრიდული ომის, როგორც ახალი რუსული სამხედრო სტრატეგიის რაობა, მახასიათებლები და მისგან მომდინარე საფრთხეები. ნაშრომი მიზნად ისახავს გაანალიზოს კრემლის ჰიბრიდული ომის ტაქტიკის სპეციფიკური ნიშან-თვისებები და გამოიკვლიოს რა გამოწვევების წინაშე დააყენა კრემლის ახალმა სტრატეგიამ დასავლური ქვეყნების უსაფრთხოების ლანდშაფტი, კვლევა ასევე ახალიზებს აშშ-ის, ევროკავშირისა და ნატოს მიერ თავდაცვის ზომების გაძლიერების მიზნით გადადგმულ საპასუხო ნაბიჯებს. მთავარი საკვლევი კითხვა ასე უღერს: როგორ ხასიათდება რუსული ჰიბრიდული ომის სტრატეგია? და რა ძირითადი საფრთხეების წინაშე დადგა დასავლური სამყარო კრემლის ახალი ტაქტიკის ამუშავების შედეგად? საკითხი ძალიან აქტუალური და საინტერესოა, ვინაიდან თანამედროვე მსოფლიოში გამოიკვეთა, რომ ჰიბრიდული ომის ტაქტიკა წარმატებით გამოიყენა პუტინის რუსეთმა საკუთარი არაკეთილსინდისიერი გეოპოლიტიკური მიზნების მიღწევის მიზნით დასავლური სამყაროს წინააღმდეგ, ამან, თავის მხრივ, გამოააშკარავა დასავლეთის ახალი გამოწვევების წინაშე თავდაცვის უუნარობა. ამის ფონზე კი ნაშრომში წარმოჩენილია, თუ როგორ ცდილობენ დასავლური ალიანსები მდგომარეობის გამოსწორებას. ნაშრომში გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის მეთოდოლოგია, პირველადი, მეორეული და მესამეული წყაროები, გავლენიან ანალიტიკოსთა სტატიები და შესაბამისი სამეცნიერო ლიტერატურა. კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ რუსული ჰიბრიდული ომის სტრატეგია დიდწილად ეფუძნება 2013 წლის „გერასიმოვის დოქტრინის“ მთავარ მესიჯებს და აერთიანებს სამხედრო და სამოქალაქო ინფრასტრუქტურის ინტეგრირებული გამოყენების სხვადასხვა მეთოდს- ტერორიზმს, კიბერ-ომს და დეზინფორმაციულ კამპანიას, დესტაბილიზაციას და ა.შ. ასევე დადგინდა, რომ 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი და 2014 წლის ყირიმის ანექსია იყო კრემლის ახალი სტრატეგიის პირველი გამოვლინებები. კვლევამ აჩვენა, რომ აშშ-ის 2016 წლისა და სხვა ევროპული ქვეყნების არჩევნებში იგრძნობოდა რუსეთის ჩარევის გავლენა, ამავდროულად გამოიკვეთა ძირითადი გამოწვევები, რომელთა წინაშეც დადგა ევროპული და ევროატლანტიკური სივრცე რუსეთიდან მომდინარე ჰიბრიდული საფრთხეების კვალდაკვალ.

საკვანძო სიტყვები: ჰიბრიდული ომი, ჰიბრიდული საფრთხეები, ახალი რუსული სტრატეგია, გამოწვევები დასავლეთის წინაშე, საპასუხო თავდაცვითი ნაბიჯები

შესავალი

ჰიბრიდული ომი თანამედროვე მსოფლიოს ერთ-ერთი უმთავრესი გამოწვევაა. იგი თავისი არსით შეიძლება სულაც არ წარმოადგენდეს რაიმე სიახლეს, ვინაიდან ისტორია მდიდარია ფაქტებით, როცა მეომარი მხარეები ერთმანეთს ერთდროულად მრავალი მეთოდით უპირისპირდებოდნენ, თუმცა ნათელია, რომ ტექნოლოგიათა განვითარებამ და გლობალიზაციის ხანამ, რომელშიც კაცობრიობა ახლა იმყოფება, უფრო ეფექტური პლათფორმა შექმნა ჰიბრიდული ომის გამოყენების თვალსაზრისით. საკითხის აქტუალობასაც სწორედ ის განაპირობებს, რომ ჩვენს დროში ჰიბრიდული

ომი მეტად ეფექტური და მოსახერხებელი სტრატეგიაა. საინტერესოა ისიც, რომ ამგვარი ტაქტიკა ატარებს კომპლექსურ ხასიათს (Wolford et al, 2011). ტერმინი "ჰიბრიდული ომი," ყველაზე ხშირად განისაზღვრება, როგორც სამხედრო და არასამხედრო ინფრასტრუქტურის ინტეგრირებული გამოყენება სამიზნე აუდიტორიაზე იერიშის მისატანად (Andersson & Tardy, 2015). ამასთან იგი პერმანენტული ხასიათით გამოირჩევა - თუკი ტრადიციულ ომს აქვს დასაწყისი და დასასრული, ჰიბრიდულ საბრძოლო ტაქტიკას არც ერთი არ გააჩნია. ეს უკანასკნელი მიმდინარეობს მუდმივად და აქვს ფაზები (Abdiraeva, 2020). დღეს ჰიბრიდული ომი თავის ახალ სამხედრო სტრატეგიად აქცია რუსეთის ფედერაციამ, ამ უკანასკნელმა აღნიშნული საომარი ტაქტიკის გამოყენებით კიდევ უფრო საშიში გახადა საკუთარი ექსპანსიონისტური პოლიტიკა და გააძლიერა ბრძოლა დასავლეთისა და პროდასავლური ქვეყნების, მათ შორის, ყოფილი საბჭოთა სახელმწიფოების მიმართ (Schnauffer II, 2017). პუტინის რუსეთის ამგვარი ნაბიჯების უკან დგას გარკვეული ინტერესები და მოტივები: თანამედროვე ზესახელმწიფოს, აშშ-სთვის - იგი კონკურენციის განევას ცდილობს; ევროკავშირი, როგორც ძლიერ ინტეგრირებული და გაფართოებადი საერთაშორისო ორგანიზაცია ევროპაში რუსული ინტერესების ხელისშემშლელ პოზიციას იკავებს; ნატო, როგორც უძლიერესი სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსი, ხშირ შემთხვევაში უბლოკავს კრემლს სასურველი გეოპოლიტიკური კურსის გატარების შესაძლებლობას (Kuzio, 2017). რაც შეეხება აღმოსავლეთ ევროპის პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს, ისინი პირდაპირ ექცევიან პუტინის სამიზნე არეალში, ვინაიდან ამ რეგიონს სსრკ-ის მემკვიდრე რუსეთი ჯერ კიდევ საკუთარი გავლენის სფეროდ მიიჩნევს (Black, 2015). მოსკოვმა ოპონენტებისათვის თავისი ჰიბრიდული არსენალის დაპირისპირებით ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა თავისი მთავარი ოპონენტები აშშ-ის, ევროკავშირის, ნატოსა და ცალკეული ევროპული სახელმწიფოების სახით. დასავლურმა ქვეყნებმა კი, თავის მხრივ, გაითავისეს, რომ მხოლოდ სამხედრო თვალსაზრისით თავდაცვა აღარაა საკმარისი ინფორმაციული ტექნოლოგიების შეუქცევადი განვითარების პირობებში. მათ დაასკვნეს, რომ რუსული ჰიბრიდული საფრთხეები მოითხოვს განახლებულ თავდაცვით სტრატეგიას, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება როგორც დიპლომატიური და ეკონომიკური, ისე რბილი ძალის პოლიტიკის, საინფორმაციო ომის, კიბერშეტევებისა და შეფარული სამხედრო მოქმედებების მიერ გამოწვეული პრობლემები (Kramer and Speranza, 2017).

ლიტერატურის მიმოხილვა

თანამედროვე ეპოქაში რუსეთმა აშშ-ის, ევროპული და პროდასავლური ქვეყნების წინააღმდეგ საკუთარი სამხედრო-პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად ახლებური სტრატეგია შეიმუშავა. ამან შეცვალა დასავლური სივრცის უსაფრთხოების ლანდშაფტი და აიძულა იგი გარკვეული ზომები მიეღო რუსეთიდან მომდინარე ჰიბრიდული საფრთხის საპირწონედ. ამიტომაც უაღრესად საინტერესოა მეცნიერთა მოსაზრებები და ნაშრომები ამ მეტად მნიშვნელოვანი და აქტუალური საკითხის გარშემო.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოვიხმოთ ტერმინი: „ჰიბრიდული ომის“ გარშემო არსებული მკვლევართა მოსაზრებები. ფრენკ ჰოტმანის თანახმად, ჰიბრიდულია ომი, რომელშიც საკუთარი

პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად ტრადიციულ მეთოდებთან ერთად იყენებენ არარეგულარულ ტაქტიკას, ტერორიზმს, კრიმინალს და ა.შ. (Hoffman, 2014). ტერმინს ანალოგიურად განმარტავს ქართველი მკვლევარი კახა გოგოლაშვილიც და ამბობს, რომ ჰიბრიდული ომი მოიცავს ყველა იმ ქმედებას, რომლებიც ასუსტებს და აზიანებს მონინალმდევს, საფრთხეს უქმნის მის ერთიანობას, ეკონომიკას, აფერხებს პოლიტიკურ პროცესებს და თესავს შიშს. ეს ტაქტიკა გულისხმობს ბრძოლის ჩვეულ და ისეთ არატრადიციულ მეთოდებს, როგორებიცაა მაგალითად, კიბერ შეტევა და დეზინფორმაციის გავრცელება. გარდა ამისა, მისთვის დამახასიათებელია ძნელად იდენტიფიცირება. რთულია დაადგინო და დაამტკიცო, თუ ვინ განახორციელა ესა თუ ის ქმედება და რა მიზანს ემსახურებოდა ეს (გოგოლაშვილი 2019, გვ.3-4). ამასთან, ფლემინგ ჰანსენიც ამბობს, რომ ჰიბრიდული ომი ასოცირდება ბრძოლის ერთდროულად კინეტიკურ (მატერიალურად არსებული სხეულების ძალის გამოყენება) და არაკინეტიკურ (ელექტრონული ან ბეჭდური მედიის, კომპიუტერული ოპერაციების გამოყენება) მეთოდებთან. ამასთან ჰანსენი ამგვარი ტაქტიკის აღსაწერად „ასიმეტრიული“ ან „ორმაგი ომის“ ტერმინების გამოყენებას ანიჭებს უპირატესობას, რომლებიც ხაზს უსვამენ მიმდინარე და სამომავლო ომების კონკრეტულ ასპექტებს (Hansen 2017, გვ.4-5).

ანალიტიკოსების სრული უმრავლესობა თანხმდება რუსეთის, როგორც სისტემური „ჰიბრიდული ომის“ მწარმოებელი ქვეყნის, მზარდ როლზე ევროატლანტიკური სივრცის უსაფრთხოების შეწყვეტის თვალსაზრისით. გრიგოლ მგალობლიშვილი და მისი თანაავტორები წერენ, რომ რუსეთის ამჟამინდელი საომარი სტრატეგია იკითხება მისი ყოფილი გენერალური შტაბის უფროსის ვალერი გერასიმოვის 2013 წლის სტატიაში, სადაც გენერალმა ხაზი გაუსვა არასამხედრო ქმედებების განხორციელების მნიშვნელოვნებას. ამასთან მგალობლიშვილი და მისი კოლეგები ყურადღებას ამახვილებენ იმ მახასიათებლებზე, რომლებიც გამოარჩევს რუსულ ჰიბრიდულ ომს: მაგალითად, იმგვარი ომის წარმოება, როცა მონინალმდევე ვერც კი ამჩნევს მის მიმართ განხორციელებულ შეტევებს და არსებული მდგომარეობა მშვიდობისაგან მკაფიოდ განსხვავებული არ არის, რაც ხელს უწყობს რუსეთს მშვიდად აწარმოოს მონინალმდევის ძირგამომთხრელი კამპანია მიზანმიმართული პროვოკაციებითა და სიტუაციის დაძაბვის გზით; არასამხედრო საშუალებების სულ უფრო მზარდი გამოყენება და სხვა (მგალობლიშვილი და სხვები 2019, გვ.12-15). რუსეთის წარმოებულ ჰიბრიდულ ომთან დაკავშირებით ასეთსავე მოსაზრებას აუღერებს ფლემინგ ჰანსენიც და დასძენს, რომ ამგვარი ომი შეიძლება აღინეროს, როგორც „კონტროლირებადი ქაოსი“, რომლითაც რუსეთის მიზანია მონინალმდევის სოციალური დაუძლეობა, მისი არასტაბილურობის გამონვევა და შიდა სტრუქტურის რღვევა (Hansen 2017, გვ.10).

უშუალოდ ევროატლანტიკური სივრცისთვის რუსეთისგან მომდინარე ჰიბრიდული საფრთხეები, კახა გოგოლაშვილის აზრით, შესამჩნევი გახდა 2014 წელს ყირიმის ანექსიის შემდეგ. ამ მოვლენამ ერთგვარი კატალიზატორის როლი ითამაშა. სწორედ ამ პერიოდიდან დაიწყო გარკვეული სიფრთხილის ზომების მიღებაც და გამოიკვეთა შემდეგი საჭიროებები: ინფორმირებულობის გაზრდა, მედეგობა, აგრესიის შეკავება და პასუხი შეტევაზე (გოგოლაშვილი 2019, გვ.4-9). ფრანკლინ კრამერი

და ლაურენ სპერანზა წერენ, რომ რუსეთის ავტორიტარული რეჟიმის მიზანია დასავლური დემოკრატიის საუკეთესო მმართველობის ფორმად წარმოჩენის ტენდენციისა და ნატოს აღმოსავლეთით გაფართოების შეჩერება. იგი ცდილობს საერთაშორისო წესრიგის შეცვლას, ზესახელმწიფოდ ჩამოყალიბებასა და გავლენის გაფართოებას პოსტსაბჭოთა რეგიონში, ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში, თუ ახლო აღმოსავლეთში. ამისათვის კრემლი მიმართავს ჰიბრიდული საომარი ქმედებების სრულ სპექტრს, მათ შორის, კიბერშეტევებს, არაიდენტიფიცირებად ჯარისკაცებს (little green men), ნატოსა და ევროკავშირში, მათი წევრი სახელმწიფოების საწინააღმდეგო პროპაგანდას, განხეთქილებასა და სეპარატიზმის წახალისებას (Kramer, Speranza 2017, გვ.4-5).

რაც შეეხება, ევროატლანტიკური სივრცის პასუხს რუსეთიდან მომდინარე ჰიბრიდულ საფრთხეებზე, მაიკლ როული და კლერ რობერტსი ამბობენ, რომ ნატოს სტრატეგია შეიძლება დავეყრდნობოთ სამ ნაწილად: მომზადება, შეკავება და დაცვა. მომზადებაში (prepare) იგულისხმება მუდმივი სიფხიზლე, ჰიბრიდული მოქმედებების იდენტიფიცირება, მშვიდობიანი მოსახლეობისა და კრიტიკული ინფრასტრუქტურის დაცვა; შეკავება (deter) ნიშნავს როგორც საერთაშორისო საზოგადოებასთან ერთად, ისე საკუთრივ ნატოს მიერ საკუთარი ძალების მობილიზებასა და გადანწყვეტილებების მიღების პროცესის სტიმულირებას; ხოლო დაცვა გულისხმობს (defend) ძალისმიერი მეთოდით თავდასხმის შემთხვევაში შესაბამის პასუხს, უპირველეს ყოვლისა კი, სამხედრო მეთოდებით შემოტევების თავიდან აცილებას (Rühle, Roberts 2019, გვ.62-64). გარდა ამისა, ევროკავშირის სამოქმედო გეგმას გვაცნობს კახა გოგოლაშვილი, რომლის თანახმადაც, ევროკავშირი ახალ ნაბიჯებს დგამს საზოგადოების ცნობიერების ამაღლებისკენ, კრიზისების პრევენციისკენ, ნატოსთან თანამშრომლობის განვითარებისკენ. მკვლევარი განიხილავს ჰიბრიდული საფრთხეების წინააღმდეგ დასავლური ბრძოლის რამდენიმე ინსტრუმენტს. მაგალითად, ევროკავშირის სტრატეგიული კომუნიკაციების აღმოსავლეთის სპეციალური სამსახური - „აღმოსავლეთ სტრატეგია“, რომელიც ემსახურება დემინტორმაციასთან გამკლავებას; ჰიბრიდული საფრთხეების ერთიანი უჯრედი, რომლის მიზანია ჰიბრიდული საფრთხეების გაანალიზება; ასევე ჰიბრიდული საფრთხეების დახელოვნების ევროპული ცენტრი, რომელიც ეხმარება ნატოსა და ევროკავშირს თავდასხმების საპასუხო ზომების შემუშავებაში და ევროკავშირის ინფორმაციისა და ქსელური უსაფრთხოების სააგენტო, რომლის მუშაობაც მიმართულია ევროკავშირის წევრი-სახელმწიფოების დახმარებისა და ორგანიზაციის პოლიტიკის თითოეულ დარგში კიბერუსაფრთხოების ინტეგრირებისაკენ (გოგოლაშვილი 2019, გვ.11-13).

ამგვარად, თაქტობრივად ყველა ანალიტიკოსი თანხმდება, რომ ჰიბრიდული ომი, რომელიც გულისხმობს აგრესორის მიერ საკუთარი გეოპოლიტიკური მიზნების მისაღწევად ყველა შესაძლო მეთოდით თავდასხმას, ოსტატურად აითვისა რუსეთმა და ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა ევროატლანტიკური სივრცე. ჰიბრიდულმა საფრთხეებმა შეცვალა დასავლური უსაფრთხოების ლანდშაფტი და გამოკვეთა მისი სუსტი მხარეები. თავის მხრივ, ყველა თანხმდება იმაზეც, რომ ნატომ და ევროკავშირმა აქტიურად დაიწყეს საპასუხო პრევენციული ზომების მიღება, თუმცა ეს ჯერ კიდევ არაა საკმარისი იმისთვის, რომ დაიძლიოს რუსეთიდან მომდინარე საფრთხე, რასაც კიდევ უფრო ამძაფრებს მისი იდენტიფიცირების სიძნელე. ამავდროულად უნდა აღინიშნოს, რომ უკეთესი იქნება გამოვიკვლიოთ ისეთი გზები, რომლებიც

ევროატლანტიკურ სივრცეს შესაძლებლობას მისცემს შეიმუშაოს უფრო ქმედითუნარიანი საპასუხო გეგმა არსებულ სიტუაციაში ისე, რომ თავად არ იქცეს აგრესორად და ჰიბრიდული ომის მწარმოებლად.

მეთოდოლოგია

ნაშრომი ეფუძნება თვისებრივი კვლევის მეთოდოლოგიას, გამოყენებულია ლიტერატურის დამუშავების ე.წ. „სამაგილო ხერხი“. საკვლევ კითხვებზე: როგორ ხასიათდება რუსული ჰიბრიდული ომის სტრატეგია? და რა ძირითადი გამოწვევების წინაშე დააყენა კრემლის ახალმა საბრძოლო ტაქტიკამ დასავლური სამყარო? რელევანტური პასუხის გასაცემად ნაშრომში გაანალიზებულია გავლენიან მკვლევართა და ანალიტიკოსთა ნამუშევრები, შესაბამისი დოკუმენტები და წერილობითი მასალა, აკადემიური და სამეცნიერო ლიტერატურა, პირველადი, მეორეული და მესამეული წყაროები. გამოყენებულია კონკრეტულ შემთხვევათა შესწავლისა და შედარებითი ანალიზის მეთოდები რუსული ჰიბრიდული ომის გამოვლინების ძირეული შესწავლისათვის. შედეგად გთავაზობთ ჰიბრიდული ომის რუსული სტრატეგიის კომპლექსური მახასიათებლების სიღრმისეულ ანალიზსა და დასავლური სამყაროს წინაშე აღმოცენებული ახალი გამოწვევების თვალსაჩინოდ წარმოჩენას.

რუსული ჰიბრიდული ომისაგან მომდინარე საფრთხეები დასავლური სამყაროს მიმართ და ამ უკანასკნელის საპასუხო რეაქცია

თანამედროვე ეპოქაში ჰიბრიდული ომის ტაქტიკა საკუთარ სამხედრო სტრატეგიად აქცია რუსეთის ფედერაციამ. ამის საჩვენებლად მნიშვნელოვანია გავიხსენოთ რუსეთის გენერალური შტაბის ყოფილი უფროსის - ვალერი გერასიმოვის 2013 წლის სტატია. აქ გენერალი მკაფიოდ უსვამს ხაზს იმას, რომ ქვეყანამ თავის საომარ სტრატეგიაში არასამხედრო მეთოდები სულ უფრო აქტიურად უნდა ჩართოს. მთავარი იდეა "გერასიმოვის დოქტრინაში" არის მონინაალმდევის ფსიქოლოგიური და მორალური დაზარალება, რის შემდეგაც ფაქტობრივად აღარ არის საჭირო უხეში, ძალისმიერი მეთოდების გამოყენება. გრიგოლ მგალობლიშვილსა და სხვა ქართველ მკვლევრებზე დაყრდნობით, "რუსეთის თანამედროვე საომარი სტრატეგია ემყარება მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც, მონინაალმდევის სახელმწიფოებრიობის საფუძვლების შერყევა ყველაზე კარგად არასამხედრო საშუალებებით მიიღწევა." (მგალობლიშვილი და სხვები 2016, გვ. 14) გერასიმოვი აღნიშნავს იმასაც, რომ წარმატებისათვის საჭიროა რუსეთმა გამოიყენოს ფართომასშტაბიანი ასიმეტრიული მოქმედებები, რათა მას გაუადვილდეს შეიარაღებულ ბრძოლაში მონინაალმდევებზე უპირატესობის მოპოვება. ეს ასიმეტრიული ქმედებები, თავის მხრივ, გულისხმობს რბილი ძალის მეთოდებით ბრძოლას, პროვოკაციებს, სამიზნე ქვეყნებში ძალადობისა და დაპირისპირების ინსცენირებას ან წაქეზებას ამ უკანასკნელის დასუსტებისა და მის ტერიტორიაზე მუდმივმოქმედი ფრონტის შექმნისათვის (Hanson, 2017; Gardner, 2015). აქვე უნდა მოვიხმოთ გერასიმოვის დოქტრინამდე არსებული დოკუმენტიც, კერძოდ, რუსეთის ფედერაციის 2010 წლის სამხედრო დოქტრინა, რომელიც მიანიშნებს სამხედრო და სამოქალაქო ინფრასტრუქტურის ინტეგრირებული გამოყენების ეფექტურობასა და იმაზე, რომ საინფორმაციო ომი იძლევა შესაძლებლობას სამხედრო-პოლიტიკური მიზნები შეიარაღებული

ძალების მოქმედებათა გვერდის ავლით მიიღწეს, მისი საშუალებით ასევე შესაძლებელია შეიქმნას ხელსაყრელი პირობები სამხედრო შეიარაღების გამოყენების ლეგიტიმაციისთვისაც. (Banasik, 2016)

რუსულ სამხედრო სტრატეგიას გააჩნია სპეციფიკური მახასიათებლები, რომელთა შორის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა გამოვყოთ ომის იმგვარად წარმოების მეთოდი, რომ მონინაალმდევე მხარე ვერც კი ამჩნევს მის მიმართ განხორციელებულ შეტევებს, ვინაიდან არსებული მდგომარეობა მშვიდობისაგან მკაფიოდ განსხვავებული არ არის. ეს ხელს უწყობს რუსეთის ფედერაციას აუღელვებლად აწარმოოს მონინაალმდევის ძირგამომთხრელი კამპანია სიტუაციის მიზანმიმართული დაძაბვის გზით (მგალობლიშვილი 2019, გვ. 13-16). ამას მოწმობს ფლემინგ ჰანსენის ის სიტყვებიც, სადაც იგი ჰიბრიდული ომის მოსკოვისეულ ტაქტიკას "კონტროლირებად ქაოსად" აღწერს. ეს ქაოსური მდგომარეობა მოიცავს კინეტიკურ და არაკინეტიკურ ოპერაციებს, ყველა სახის საშუალების, მათ შორის, მასობრივი დესტრუქციული მოქმედებების ჩართვას ბრძოლაში, მთავარი კი არის მცირემასშტაბიანი და შეფარული ძალადობრივი აქტები, რომლებსაც ამისათვის სპეციალურად გამოყოფილი ჯგუფები ან პარტიზანი მებრძოლები ახორციელებენ (Hansan, 2017). კრემლის სტრატეგია ხასიათდება, ერთი მხრივ, არასამხედრო საშუალებების გამოყენების ზრდით და მეორე მხრივ, სამხედრო საშუალებების ფარული ჩართვით ამა თუ იმ მოქმედებაში, რაც გულისხმობს არაიდენტიფიცირებადი, ამოსაცნობი ნიშნის არმქონე ჯარისკაცების (little green men) პროვოკაციულ მანევრებს სხვადასხვა დროსა და სივრცეში. აღნიშნული მიზნად ისახავს განხორციელებული ქმედებების უარყოფის გაადვილებას. უკეთ რომ განვმარტოთ, რუსეთის მიერ ჰიბრიდული ომის ფარგლებში სამხედრო ძალების შეფარული გამოყენება გამოიხატება უნიფიცირებული და არაუნიფიცირებული ჯარისკაცების ისეთი კომბინაციითა და სივრცითი განაწილებით, რომელიც კამპანიის საწყის ეტაპზე მნიშვნელოვნად აფერხებს ძალის ცენტრის იდენტიფიცირებას (Hansan, 2017). გარდა ამისა, რუსეთის მხრიდან ვაწყდებით კომპლექსურ პოლიტიკურ, დიპლომატიურ, ინფორმაციულ, ეკონომიკურ, სამხედრო და სხვა სახის მოქმედებებს, რომლებიც სამიზნე არეალის შესაბამისად არის შერჩეული. მაგალითად, მართლმადიდებლურ ქვეყნებში რუსეთის პოლიტიკა საერთო რელიგიით მანიპულირებს, ხოლო სლავურ ქვეყნებში საერთო ეროვნული ფესვებითა და წარმოშობის ხაზგასმით ცდილობს სასურველი ემოციური ფონის შექმნას (Kramer & Speranza, 2017). შესაბამისად, შეიძლება ითქვას, რომ რუსეთის ფედერაციის ახალი სამხედრო ტაქტიკა მოიცავს მრავალ ასპექტს. მათგან ასევე საყურადღებოა კიბერშეტევები. ამ მეთოდით კრემლი არსებითად აზიანებს მონინაალმდევე ქვეყნის კომპიუტერულ სისტემებს, ელექტრონულ ბაზებსა და კრიტიკულ ინფრასტრუქტურას, რის შედეგადაც, უკანონოდ ივდებს ხელში საიდუმლო ინფორმაციას და ავრცელებს მას სახელმწიფო ინსტიტუტების დისკრედიტაციის მიზნით. საკუთარი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად კრემლის განახლებული სტრატეგიის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია სოციალური მედიის გამოყენება, კერძოდ, ნეგატიური საინფორმაციო კამპანიის წარმოება ამა თუ იმ პოლიტიკური პარტიის ლიდერის ან სამთავრობო ფიგურის წინააღმდეგ ქვეყანაში არეულობის გამონვევის მიზნით. ამავდროულად აუცილებელია ცალკე ვახსენოთ ე.წ. "რბილი ძალის" პოლიტიკა, რაც ჯობეფ ნაის განმარტების მიხედვით, მიუთითებს სახელმწიფოს მხრიდან ისეთ ქმედებებზე, რომლებიც შედეგად იწვევს არა ძალადობრივი, არამედ თანამშრომლობის გზით, სამიზნე

აუდიტორიაზე მანიპულირებისა და სასურველი გავლენის მოხდენის საშუალებას. რბილი ძალა მოქმედებს კულტურის, ღირებულებებისა და საგარეო პოლიტიკის საშუალებით (მაჭავარიანი, 2015). აგრესორი პრორუსული ან თვით კრემლის დაკვეთით დაფუძნებული სამთავრობო თუ არასამთავრობო ორგანიზაციების მეშვეობით ავრცელებს თავის მესიჯებს, ლობირებს საკუთარ ინტერესებს და ასე ინარჩუნებს გავლენას ქვეყნის ფარგლებს გარეთ; აყალიბებს თავისთვის სასურველ საზოგადოებრივ აზრს და აწარმოებს ანტიდასავლურ პროპაგანდას ამა თუ იმ რეგიონში. საინფორმაციო ტექნოლოგიების დაქვემდებარება და მათი სასურველი მიზნით გამოყენება კრემლისეული ჰიბრიდული ომის ფარგლებში არაკინეტიკურ მეთოდთაგან ამკარად ყველაზე მთავარია, თუმცა უნდა გამოვყოთ ისეთი ინსტრუმენტებიც, როგორებიცაა პოლიტიკური და ფინანსური მხარდაჭერა ჰიბრიდული საფრთხეების მსხვერპლი ქვეყნის შიდაპოლიტიკურ სისტემაში არსებული მცირერიცხოვანი ჯგუფებისა და შესაბამისი ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიებისათვის, რომლებიც უპირისპირდებიან სახელმწიფოს ხელისუფლების ლეგიტიმურობას და ცდილობენ მის ჩამოშლას (Hansan, 2017). ხაზი უნდა გაესვას ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დივერსიასაც, სამიზნე ქვეყნის საბაზრო ეკონომიკაზე მონოპოლიის მოპოვებასა და მისი დამოკიდებულების გაზრდას რუსულ ბაზარზე. ასევე პრორუსული მოძრაობების წახალისებას და რუსული გავლენის ზრდას მონინააღმდეგის საშინაო თუ საგარეო პოლიტიკურ კურსზე.

ჰიბრიდული ომის სახით, რუსეთის ფედერაციის ახალი საომარი სტრატეგიის მახასიათებლების გაცნობის შემდეგ, აუცილებელია აღინიშნოს ის შემთხვევები, რომლებიც მიიჩნევა აღნიშნული ტაქტიკის ერთ-ერთ პირველ გამოვლინებად და წარმოვაჩინოთ მათი შედარებითი ანალიზი. უწინარეს ყოვლისა, ასეთად უნდა დასახელდეს 2014 წელს რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსია. ეს მოვლენა მით უფრო მნიშვნელოვანია, რომ იგი ერთგვარი სიგნალი აღმოჩნდა დასავლეთისთვის რუსეთის მიერ წამოწყებული საშიში "თამაშის" შესახებ. იური დენიკი და მისი კოლეგები წერენ, რომ კრემლმა ე.წ. "ყირიმის დაბრუნების" ოპერაციის შესრულებისას გამოიყენა მთელი რიგი სამხედრო და არასამხედრო საბრძოლო მეთოდები, რომელთა შორის გამოსაყოფია ელექტრონული სისტემების მეშვეობით განხორციელებული თავდასხმები; თანამედროვე საინფორმაციო და საკომუნიკაციო სისტემები; სამხედრო არსენალის მართვის ინოვაციური სისტემები; ინტეგრირებული დაზვერვა-შეტევის მეთოდები; ახლებური პროგრამული უზრუნველყოფა; კიბერსივრცეში ფსიქოლოგიური ტერორის წარმართვა; გარემოს კონტროლისა და კოსმოსური სისტემები; რობოტული აპარატურა, უპილოტო საფრენი მონწყობილობები და სხვა. ჩამოთვლილი ტექნოლოგიური საშუალებები იყო უფრო დიდი და სტრატეგიულად შემუშავებული კამპანიის ნაწილი, რომლის მიზანი გახლდათ ცენტრალური ინსტიტუტების, მთავრობისა და შეიარაღებული ძალებისადმი მოქალაქეების ნდობის დაქვეითება და სეპარატისტული ქმედებების წახალისება, ასევე ქვეყანაში სოციალურ-პოლიტიკური დესტაბილიზაციის სტიმულირება (Danyk, Maliarchuk & Briggs, 2017). თუმცა, რუსული ჰიბრიდული ომის ყირიმის ანექსიამდელი გამოვლინება, შეიძლება ითქვას, რომ იყო 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი, რომელზეც "ევროკავშირის ფაქტების დამდგენმა კომისიამ ცალსახად განაცხადა, რომ საკუთრივ სამხედრო ოპერაცია მხოლოდ 'დიდი ხნის განმავლობაში მზარდი დაძაბულობის, პროვოკაციებისა და ინციდენტების კულმინაცია' იყო, რაც იმის აღიარებაა, რომ ომი პირველი ტყვის გასროლამდე ბევრად

ადრე დაიწყო." (მგალობლიშვილი და სხვები 2016, გვ.13) აღსანიშნავია, რომ როგორც 2014 წლის რუსულ-უკრაინულმა კრიზისმა, ისე აგვისტოს ომმა ძალიან ნათლად დაგვანახა თანამედროვე დროის ტენდენცია - არასახელმწიფო აქტორებისა და რბილი ძალის პოლიტიკის ზეგავლენის შეუჩერებელი ზრდა (Reichborn-Kjennerud & Cullen, 2016). ორივე ქვეყნის შემთხვევაში საყურადღებოა საინფორმაციო ომი. დეზინფორმაციული კამპანიის წარმოებისა და მასმედიით მანიპულირებისათვის კრემლი უკრაინაში წარმატებით იყენებდა Russia Today-ისა და Channel One-ს, რომლებიც დღემდე ახმოვანებენ პუტინის მესიჯებს და ნიღბავენ მის იმპერიალისტურ ზრახვებს „უკრაინელი ძმებისა“ და უკრაინაში მცხოვრები რუსების „გათავისუფლების“ კეთილშობილური საფარით, რამაც 2022 წლის 24 თებერვალს უკვე თავის კულმინაციას მიაღწია და რაც მთავარია, პუტინმა უკრაინაში შეჭრა ამ უკანასკნელის „ნაცისტებისაგან გათავისუფლების“ მიზნით წამოწყებულ „სამხედრო ოპერაციად“ გაასაღა (Li & others, 2022). მსგავსად ამისა, ჰიბრიდული ომის ფარგლებში საქართველოშიც აქტიურად გამოიყენება ინტერნეტი და სოციალური მედია საშუალებები, ამასთან ჩვენს შემთხვევაში კიდევ უფრო მძლავრი ხდება რუსეთის ხელთ არსებული ისეთი მეთოდები, როგორებიცაა კიბერ და ე.წ DDOS შეტევები, რითაც ზიანდება ქვეყნის კრიტიკული ინფრასტრუქტურა და საფრთხე ექმნება ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებს. ერთ-ერთმა ასეთმა თავდასხმამ, რომელიც 2019 წელს განხორციელდა და დააზიანა 2000-ზე მეტი სამთავრობო თუ არასამთავრობო, კერძო თუ საჯარო დაწესებულებების ვებგვერდი, ნათელია ჩვენი ქვეყნის სუსტი თავდაცვისუნარიანობა კიბერსივრცეში (ჯღარკავა 2019, გვ.4-10). მსგავსი ფაქტი უსწრებდა წინ 2008 წლის აგვისტოს ომსაც. დიდი ხნით ადრე დაგეგმილი კიბერთავდასხმა რუსეთმა საქართველოს წინააღმდეგ 9 აგვისტოს აამოქმედა, შეტევის სამიზნე გახდა 54 ქართული ვებსაიტი, მათი 90% სამთავრობო გახლდათ. როგორც შემდგომ გაირკვა, ეს თავდასხმა განხორციელდა რუსულმა ორგანიზებული დანაშაულის ჯგუფმა სახელწოდებით Russian bussines network, რომელიც რუსეთის უსაფრთხოების სამსახურს ეკუთვნის (Pernik, 2018). ნიშანდობლივია, რომ ხშირად საქართველოსა და უკრაინაზე კიბერშეტევებს 2007 წლის ესტონეთის ქეისთან ერთად ერთიან კონტექსტში განიხილავენ და ამას უკავშირებენ პოსტსაბჭოთა ქვეყნების მიმართ პუტინის ზრახვებს, რომლებიც საფუძვლად უდევს ზემოთ ხსენებული კიბერ-ოპერაციების მთელი ციკლის იდეოლოგიას (Flynn, 2019). კიბერშეტევათა ახალი კამპანია კი საქართველოზე განხორციელდა კოვიდ-19-ის მიერ გამოწვეული კრიზისის აღმოსაფხვრელად ჩვენ მიერ შესაბამისი ნაბიჯების გადადგმის საწყის ეტაპზე. როცა მთელი მსოფლიო პანდემიის წინააღმდეგ ბრძოლას იწყებდა, საქართველოს ჯანდაცვის სამინისტროზე განხორციელდა კიბერშეტევა, რასაც მოჰყვა უწყების მონაცემთა ბაზის უკანონო გასაჯაროება. გარდა ამისა, მოსკოვი აწარმოებს დეზინფორმაციულ კამპანიას საქართველოში არსებული რიჩარდ ლუგარის სახელობის ლაბორატორიის წინააღმდეგ და უსაფუძვლოდ ადანაშაულებს ქართულ და ამერიკულ მხარეებს კაცობრიობისთვის სამიშ საქმიანობაში (კირკიტაძე 2020, გვ.9-11). საყურადღებოა, რომ თუ საქართველოში რუსეთმა თავისი კიბერ თავდასხმის სამიზნედ ლუგარის ლაბორატორია აირჩია, უკრაინაში იგი 24 თებერვალს ქვეყანაში შეჭრის შემდეგ თავის ერთ-ერთ მთავარ სამიზნედ, რომელზე კონტროლის მოპოვებასაც ცდილობს, ირჩევს ატომურ ელექტროსადგურებს და ამ გზით აშანტაჟებს მსოფლიოს (Hibbs, 2022).

მთელ ამ პროცესში საკმაოდ მნიშვნელოვანი დატვირთვა აქვს რელიგიურ ჯგუფებსაც, კრემლისათვის რუსული და უკრაინული, ისევე როგორც რუსული და ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიები ამ ქვეყნების მოსახლეობათა ერთმორწმუნეობის შესახებ აპელირებით კარგი მანიპულირების იარაღი აღმოჩნდა საკუთარი მიზნების მისაღწევად. ცალკე უნდა ითქვას ორგანიზებული დანაშაულის შესახებაც, პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში, მათ შორის, უკრაინაში კომუნიზმიდან კაპიტალიზმზე გადასვლის ეპოქაში ჩამოყალიბდა არაერთი დანაშაულებრივი ორგანიზაცია და კრიმინალური დაჯგუფება, რომელთა ბოსებიც იქცნენ ნამდვილ ოლიგარქებად და ზოგიერთმა მათგანმა სახელმწიფოს მართვის სადავეებიც იგდო ხელთ, ეს ძალაუფლებითა და სიმდიდრით შეიარაღებული პირები კი, რომლებიც კრიმინალური წარსულით გამოირჩევიან, ხელისუფლებაში ყოფნისას თავიანთი ფინანსური რესურსებით ადვილად აქცევენ მოსახლეობას საკუთარი გავლენის ქვეშ, თვითონ კი ამით დაინტერესებული გარე ძალების, ამ შემთხვევაში რუსეთის, მარიონეტების როლში გვევლინებიან. ამ მხრივ, სერიოზული პრობლემის არეალია განსაკუთრებით დონბასის რეგიონი, სადაც კორუფცია და დანაშაულებრივი ქმედებები ყვავის. ამავე მოვლენებში გამოიყოფა არასამთავრობო ორგანიზაციების როლიც, რომლებსაც კრემლი ნაციონალიზმის გასაღვივებლად და სამყაროს რუსული მოდელის სხვადასხვა ქვეყნებში გასავრცელებლად იყენებს, უკრაინის შემთხვევაში ისინი კრემლის აგენტურამ სახელმწიფოს დასუსტების, მის მოსახლეობაში დასავლური განწყობისა და დემოკრატიის დათრგუნვისაკენ მიმართა (Mulford, 2016). საქართველოში კი რბილი ძალის ეფექტები აისახა იმაზე, რომ ჩვენ მეტად დამოკიდებული ვაფხდით რუსულ ბაზარზე; სწორედ შესაბამისი არასამთავრობო ორგანიზაციებისა თუ პარტიული წარმონაქმნების წყალობით ქვეყანაში გაიზარდა პრორუსული განწყობა და მკვეთრად შემცირდა საჯარო ინსტიტუტების მიმართ მოსახლეობის ნდობა; შესამჩნევი ვახდა, ისეთი ჯგუფების გააქტიურება, რომელთა ქმედებებიც მიმართულია საქართველოს ევროპული და ევროატლანტიკური ინტეგრაციის გზიდან გადახვევისკენ და ქვეყნის ჯანსაღი განვითარების ხელშეშლისაკენ.

როგორც აღვნიშნეთ, კრემლი უკრაინელების მიმართ საერთო სლავური ეთნიკური წარმომავლობის ნარატივს იყენებს, საქართველოში კი ქართველ და არაქართველ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის განხეთქილებას უდებს საფუძველს. რუსეთი საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ ახლად ჩამოყალიბებული საქართველოს რესპუბლიკის ორ ნაწილში - აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში გამუდმებით აწარმოებდა სეპარატისტულ ქმედებებს, რომლებიც მიზნად ისახავდა ქვეყნის ეთნიკურად ქართველ, ოს და აფხაზ მოსახლეობას შორის შუღლის გაღვივებას და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევას. ეს პროცესი 2008 წლის ომის შემდეგ აფხაზეთისა და ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის“ დამოუკიდებელ რესპუბლიკებად აღიარებით დასრულდა¹ (მოდებაძე 2019, გვ. 29-32). მსგავსი რამ მოხდა უკრაინაშიც, აქ უკვე რუსეთმა ქვეყანაში შეჭრამდე ცნო დონეცკისა და ლუგანსკის ოლქების დამოუკიდებლობა მათსავე ადმინისტრაციულ საზღვრებში.² ამ კონტექსტში ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ კრემლის მიერ ზემოხსენებული რეგიონების დამოუკიდებლობის აღიარებას ორივე მსხვერპლი

¹ დანართი 1: საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიების რუკა

² დანართი 2: უკრაინაში დონეცკისა და ლუგანსკის ოკუპირებული ოლქების რუკა

სახელმწიფოს შემთხვევაში წინ უძღოდა შესაბამისი ნიადაგის მომზადება. კერძოდ, 2008 წლის აგვისტოს ომამდე რუსეთმა აფხაზეთსა და ცხინვალში განახორციელა უკანონო პასპორტიზაცია - აღნიშნული რეგიონების მოსახლეობაზე მასობრივად გასცა რუსული პასპორტები და რუსეთის მოქალაქეობა (საქართველოში მომხდარ კონფლიქტთან დაკავშირებული ფაქტების დამდგენი დამოუკიდებელი საერთაშორისო მისია, 2009). ხოლო უკრაინაში შეჭრამდე პუტინმა შესაბამისი განწყობების შექმნაზე სხვა მრავალ საშუალებასთან ერთად მისივე დაწერილი სტატიის გამოქვეყნებით იზრუნა, სადაც ვკითხულობთ: „რუსები, უკრაინელები და ბელარუსები - ყველანი არიან ძველი რუსეთის შთამომავლები, რომელიც ევროპაში უდიდესი სახელმწიფო იყო. სლავური და სხვა ტომები უზარმაზარ ტერიტორიაზე - ლადოგადან, ნოვგოროდიდან და ფსკოვიდან კიევამდე და ჩერნიგოვამდე - ერთმანეთთან იყვნენ დაკავშირებული ერთი ენით (რომელსაც ჩვენ ახლა ძველ რუსულს ვწოდებთ), ეკონომიკური კავშირებით, რურიკის დინასტიის მთავრების მმართველობითა და - რუსეთის ნათლობის შემდეგ - მართლმადიდებლური რწმენით. წმინდა ვლადიმირის, რომელიც იყო ნოვგოროდის პრინცი და ასევე კიევის დიდი პრინცი, მიერ გაკეთებული სულიერი არჩევანი დღესაც დიდწილად განსაზღვრავს ჩვენს ახლობლობას.“ (Putin, 2021).

აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ რბილი ძალის პოლიტიკის გატარების კვალდაკვალ 2012 წლიდან საქართველოსა და რუსეთს შორის ეკონომიკურ და ენერგო სფეროში თანამშრომლობის გაღრმავების (ასევე უვიზო რეჟიმის შემოღებისა და სხვა რიგი დათმობების) პარალელურად ჩვენი ქვეყნის სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის რღვევა ე.წ "მცოცავი ოკუპაციის" მეშვეობით ისევ გრძელდება. ამას ემატება ისიც, რომ ოკუპირებული რეგიონების დე-ფაქტო ხელისუფლებები, რომელთაც, თავის მხრივ, რუსეთი უმაგრებს ზურგს, აკავებენ საქართველოს მოქალაქეებს ე.წ "საზღვრის" უკანონო გადაკვეთის ბრალდებით. სამწუხაროდ, ეს პროცესები გარკვეულ შემთხვევებში ქართული მხარისთვის ადამიანური მსხვერპლითაც დასრულებულა. ეს ყველაფერი კი მიგვანიშნებს, რომ რუსეთის ფედერაცია თავისი გეგმების განხორციელების პროცესში არც საერთაშორისო სამართლის პრინციპებისა და ნორმების დარღვევას ერიდება (მაჭავარიანი, 2015).

საქართველოსა და უკრაინის მაგალითებზე საუბრისას მნიშვნელოვანია მკაფიოდ წარმოვაჩინოთ ის ჭრილი, რომლის ფარგლებშიც აღმოჩნდნენ ეს სახელმწიფოები რუსული ჰიბრიდული ომის სამიზნეში. 2009 წელს ევროკავშირის მიერ აღმოსავლეთ პარტნიორობის პროექტის წამოწყების შემდეგ, რაც საქართველოსა და უკრაინის მსგავსი პროდასავლური ქვეყნებისათვის ერთგვარი მხარდაჭერის გამოცხადება გახლდათ, რუსეთმა ვლადიმერ პუტინის გეგმების კვალდაკვალ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ევრაზიული ინტეგრაციის პროექტში ჩართვა მოინდომა. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ქვეყნები ევროკავშირისა და რუსეთის პაექრობის არეალში მოექცნენ. ამასთან ვლადიმერ პუტინი მის მიერ მკაფიოდ გაცხადებული - „საბჭოთა კავშირის დაშლით გამოწვეული უდიდესი გეოპოლიტიკური კატასტროფის“ - აღმოფხვრას ცდილობს და ჰიბრიდული ომის შემადგენელი მეთოდების გააქტიურებით აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების მოსახლეობაში პოლარიზაციის ზრდას, აშშ-სა და ევროკავშირის მიმართ კეთილგანწყობის შესუსტებასა და პრორუსული გავლენების გაძლიერებას ემსახურება (Ratsiborynka, 2016).

რუსეთის ფედერაცია პუტინის რეჟიმის პირობებში დასავლურ სამყაროს, თავისი ლიბერალური და დემოკრატიული ღირებულებებით ძალიან დიდ საფრთხედ აღიქვამს, ვინაიდან კრემლის ნაციონალისტური, რევანშისტული და ექსპანსიონისტური მისწრაფებები ვერანაირად ვერ თანხვდება ევროპის ლიბერალურ ღირებულებებთან. ამიტომაც პუტინი თავისი ანტიდასავლური ქმედებებით ცდილობს, ერთი მხრივ, საკუთარი ქვეყნის მოსახლეობაში გაიმყაროს ძალაუფლების ლეგიტიმაცია და მეორე მხრივ, დაანახოს დანარჩენ მსოფლიოს, რომ დასავლური სამყარო მორალურად არაკეთილსინდისიერი, ბოროტი, საშიში და არასანდოა, ხოლო რუსეთი კონსერვატიზმისა და ზნეობრიობის შექურას როლს იწარჩენებს (Molloy, 2021). ამიტომაც იგი ცდილობს განხეთქილება შეიტანოს დასავლურ ქვეყნებში და ძირი გამოუთხაროს მისი მთავარი ოპონენტების, აშშ-ის, დასავლეთ ევროპის ქვეყნების, „ნატოსა“ და „ევროპის კავშირის“ ერთიანობასა და სიძლიერეს. დასავლეთის წინაშე აღმოცენებულ გამოწვევათა კონტექსტში დიდ ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ კრემლის პოლიტიკა განსაკუთრებით აქტიურდება ოპონენტ ქვეყნებში დემოკრატიის ფუნდამენტური ინსტიტუტის, არჩევნების, მოახლოებისას. ამ მხრივ, საინტერესოა მაგალითად, დიდ ბრიტანეთში 2016 წელს ჩატარებული რეფერენდუმის შედეგები ბრექსიტის შესახებ, რომელშიც სამეცნიერო წრეები დიდწილად რუსული საინფორმაციო ომისა და მის შედეგად გაჩენილი ევროსკეპტიციზმის კვალს ხედავენ. ბევრი მკვლევარი მსგავსად აფასებს გერმანიისა და საფრანგეთის ბოლო წლების არჩევნებსაც. გერმანიის სადაზვერვო სააგენტოს უფროსის თანახმად, ქვეყანაში საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებასა და გადაწყვეტილების მიღების პროცესზე ნათლად იგრძნობა რუსული ზეგავლენა. საფრანგეთის შემთხვევაში ასეთივე ვითარების არსებობაზე მეტყველებს ბოლო საპრეზიდენტო არჩევნების შესახებ გაკეთებული განცხადებები. ადამიანმა, რომელიც წარმართავდა ემანუელ მაკრონის საარჩევნო კამპანიას, ღიად დაადანაშაულა რუსული ტელეარხები მაგ.: Sputnik და Russia Today მაკრონის შესახებ ცრუ ინფორმაციის განზრახ გავრცელებაში. რუსული კვალი კიდევ უფრო აშკარად შეიმჩნევა 2016 წლის აშშ-ის საპრეზიდენტო არჩევნებში. ეს აისახა ეროვნული დაზვერვის ოფისის დირექტორის 2017 წლის მოხსენებაში, სადაც ნათქვამია, რომ აშშ-ის 2016 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში რუსეთის ჩარევა აშკარად შესამჩნევი იყო, რაც უკავშირდებოდა კრემლის დიდი ხნის სურვილს - ბოლო მოეღო შეერთებული შტატების ლიბერალური დემოკრატიისათვის. მათ აწარმოეს კლინტონის წინააღმდეგ ბინძური პროპაგანდა ე.წ. fake news-ების მეშვეობით და ასე შეუშალეს ხელი მის პრეზიდენტად არჩევას, შედეგად კი უპირატესობა მის კონკურენტს დონალდ ტრამპს დარჩა (Kramer & Speranza, 2017). ამ ყველაფრის გამო, ცხადია, დასავლური სამყარო დადგა რამდენიმე ძირითადი გამოწვევის წინაშე. უპირველეს ყოვლისა, ასეთად შეიძლება ჩაითვალოს სწორი და დაბალანსებული საპასუხო სამოქმედო ტაქტიკის შემუშავება ჰიბრიდული საფრთხეების წინაშე. მრავლისმომცველ და კომპლექსურ პრობლემას სჭირდება ასევე ყოვლისმომცველი პასუხი და შესაბამისი რეაგირება. ევროკავშირის მხრიდან ძალიან მნიშვნელოვანია უსაფრთხოების საშინაო და საგარეო პოლიტიკის, საფრთხის შემაკავებელი ინსტიტუტების გაძლიერება (Sandawi, 2010). უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ევროპის კავშირის რეაგირება უნდა ეფუძნებოდეს პასუხისმგებლობის დაყოფას შემდეგ ინსტიტუტებს შორის: 1) წევრი ქვეყნების თავდაცვითი სამსახურები; 2) შიდა უსაფრთხოების დამცველი ინსტრუმენტები, ევროკომისიის ინსტრუმენტებთან ერთად; 3) საგარეო

უსაფრთხოების უზრუნველყოფი ორგანოები, რომლებმაც უნდა გაზარდონ ნატოსთან თანამშრომლობა შესაბამის მისიებსა თუ აქტივობებში. ევროკავშირმა უნდა შეიმუშაოს ეფექტური კიბერ თუ სხვა სახის თავდაცვითი სტრატეგიები და შეძლოს უსაფრთხოების რამდენიმე ასპექტის ერთდროულად გაკონტროლება (Andersson & Tardy, 2015). მსგავსად ევროკავშირისა, ჩრდილოატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციაც საკმაოდ მონყვლადია კრემლის ახალი საომარი ტაქტიკის მიმართ. რუსული ჰიბრიდული ომი ზღუდავს ალიანსისა და მისი მოკავშირეების უსაფრთხოებას, ასევე ქმნის ორგანიზაციის წევრ სახელმწიფოებში საშინაო ვითარების დესტაბილიზაციის საფრთხეს (Ozawa, 2019). საპასუხოდ კი ნატომ დასავლური სამყაროსა და უშუალოდ მის წინაშე არსებული ახალი გამოწვევების დაძლევის მიზნით გამართა არაერთი სამიტი (მაგ.: 2008 წლის ბუქარესტის, 2014 წლის უელსის, 2016 წლის ვარშავის, 2018 წლის ბრიუსელის და სხვა). უფრო კონკრეტულად - შეიძლება ითქვას, რომ ალიანსის წევრებმა 2014 წლის 5 სექტემბრის უელსის სამიტზე დადეს პირობა, რომ ორგანიზაცია უზრუნველყოფს ეფექტურ თავდაცვით ნაბიჯებს ჰიბრიდული ომის სპეციფიკური საფრთხეების საპირწონედ (Ruhle & Roberts, 2019). ამავე სამიტზე განისაზღვრა, რომ ამ საფრთხეებთან გასამკლავებლად სასიცოცხლოდ აუცილებელია სტრატეგიული კომუნიკაციების, ნატოსა და სხვა ორგანიზაციებს, განსაკუთრებით ევროკავშირს, შორის კოორდინაციის გაუმჯობესება, მეტი ინფორმირებულობისა და პოლიტიკური კონსულტაციების ხელშეწყობა. შეხვედრაზე მოკავშირეებმა შესაბამისი ყურადღება დაუთმეს იმ საკითხსაც, რომ ალიანსის მხრიდან, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა მის მიმართ გამოყენებული ჰიბრიდული ომის ელემენტების დაუყოვნებლივ იდენტიფიკაცია და მოსალოდნელი შედეგების მყისიერად აღკვეთა (Beaulio & Salvo, 2018). ამის შემდეგ მათ დაიწყეს მუშაობა ჰიბრიდული ომის წინააღმდეგ ბრძოლის ნატოსეულ სტრატეგიაზე, რომელიც ითვალისწინებს შემდეგ ნაბიჯებს: მომზადება, შეკავება/შეჩერება, დაცვა (prepare, deter, defend). მომზადება გულისხმობს ნატოს მიერ რეგულარული სადაზვერვო ხასიათის ქმედებათა განხორციელებას, რომლის შედეგადაც შესაძლებელი იქნება ინფორმაციის უწყვეტ ნაკადად მიწოდება და გაზიარება შესაბამის უწყებათათვის. შეკავება მოიცავს იმას, რომ ჰიბრიდული საფრთხეების თავიდან ასაცილებლად ალიანსმა უნდა მოახერხოს საკუთარი პოტენციური მტრის დარწმუნება, რომ მისი ქმედებებით მიღწეულ მიზნებს გადაწონის ამავე ქმედებებზე ნატოს საპასუხო რეაქცია, ამ კონტექსტში ალიანსმა უნდა აიმაღლოს საკუთარი უნარი და მტერმა უნდა მიიღოს გზავნილი, რომ ნატოს ასეთ თავდასხმებზე ექნება მწვავე სამხედრო და პოლიტიკური რეაქცია. ხოლო დაცვაში მოიაზრება ნატოს მიერ ჰიბრიდული თავდასხმის მოგერიება, მასზე რეაგირება როგორც ინდივიდუალურ, ისე საერთაშორისო დონეზე, რაშიც საჭიროების შემთხვევაში პროპორციული სამხედრო ძალის გამოყენებაც შედის (Ozawa, 2019). ამასთან ნატომ, ევროკავშირმა და ცალკეულმა სახელმწიფოებმა უნდა უზრუნველყონ საკუთარი მოსახლეობის მტკიცე ერთიანობა და სტაბილურობა, რადგან როგორც დავინახეთ, კრემლისეული ჰიბრიდული ომის ერთ-ერთი ყველაზე საშიში ელემენტი სამიზნე აუდიტორიის პოლარიზებაა (Molloy, 2021).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მთელ დასავლურ სამყაროს კიდევ ბევრი ნაბიჯის გადადგმა მართებს ჰიბრიდული საფრთხეებისაგან თავის დასაცავად და საკუთარი მოწყვლადობის შესამცირებლად³. ამ ნაბიჯთა სიაში, პირველ ყოვლისა, შეიძლება დავასახელოთ რუსული ბაზრისაგან ენერგოდამოუკიდებლობის მოპოვება, რადგან კრემლი ენერგეტიკას თავისი ჰიბრიდული ომის სტრატეგიის არსენალში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან იარაღად იყენებს და რაც რუსული რბილი ძალის ერთ-ერთი საყრდენი კომპონენტია, ევროპის ქვეყნები კი დღესდღეობით დიდად არიან დამოკიდებული რუსულ გაზზე⁴, სწორედ ამიტომ დასავლეთის ენერგოდივერსიფიკაცია რუსეთს მნიშვნელოვან სამანიპულაციო ბერკეტს გამოაცლის ხელიდან და აისახება მის ეკონომიკაზე⁵ (Ratsiborynska, 2018).

ცალკე გამოყოფენ თავდაცვის კიდევ ერთ მექანიზმს - ე.წ. "მედეგობას," რაც გულისხმობს საზოგადოების ცნობიერებისა და ინფორმირებულობის გაზრდას. ეს უკანასკნელი მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან შესაბამისი ცოდნისა და ინფორმაციის მქონე მოქალაქეთა ერთობაზე დაშენებული სახელმწიფო ადვილად ვერ მოექცევა ჰიბრიდული ომის მრავალმხრივი განმტოებიდან მომდინარე საფრთხისა და მისი მწარმოებელი ქვეყნის ზეგავლენის ქვეშ (Smith, 2019). ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ნატომ გააფართოოს არსებული „ბრწყინვალეების ცენტრები“ (COE)⁶, რომლებიც დემინფორმაციისა და კიბერთავდასხმებისადმი ნატოს თავდაცვისუნარიანობას შესამჩნევად გაზრდის. ვინაიდან ნატო ჰიბრიდულ საფრთხეებს მართო ვერ გაუმკლავდება, ევროკავშირთან კოორდინირებული მოქმედებები დიდ დატვირთვას იძენს, ამასთან საჭიროა ორგანიზაციებმა წევრ და სტრატეგიულად პარტნიორ ქვეყნებში ხელი შეუწყონ კარგი მმართველობის პრინციპებისა და კანონის უზენაესობის უზრუნველყოფას, რადგან სუსტი ინსტიტუტები აძლევენ გარე ძალებს მათ სუვერენიტეტში უხეზად ჩარევის საშუალებას, აუცილებელია კორუფციის აღმოფხვრა და ეკონომიკური შესაძლებლობების განმტკიცებაც (Dolan, 2022). გარდა ამისა, ხაზგასასმელია დასავლური ქვეყნების სამთავრობო სტრუქტურების კერძო სექტორთან თანამშრომლობის როლი, რადგან დღესდღეობით სწორედ მათ ხელშია ძირითადი ტექნოლოგიური ინიციატივები და კიბერ სივრცესთან დაკავშირებით საზოგადოების ცნობიერების ამაღლების შესაძლებლობა (Calha, 2015). თითოეული ამ თავდაცვითი ზომის მიღება არსებითად მნიშვნელოვანია, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში მოსალოდნელია, რომ კრემლი მართალია, ნელ-ნელა, მაგრამ ძალზე ოსტატურად და აუღელვებლად მიაღწევს სანუკვარ მიზნებს, არხეინად გააგრძელებს თავის

³ დანართი 3: სქემა - ჰიბრიდული ომში თავდასხმითი ნაბიჯები და მათზე საპასუხო თავდაცვითი რეაქცია

⁴ დანართი 4: რუკა- რუსული გაზის მიწოდება ევროპის ქვეყნებისათვის

⁵ აღსანიშნავია, რომ რუსეთის მიერ დონეცკისა და ლუგანსკის ე.წ. რესპუბლიკების დამოუკიდებლობის აღიარების შემდეგ გერმანიამ ჩრდილოეთის ნაკადი 2 - მილსადენის პროექტი გაურკვეველი ვადით შეაჩერა

⁶ COE (Centre of Excellence) არის ნატოს მიერ აკრედიტებული ეროვნულ ან მრავალეროვნულ დონეზე დაფუძნებული ცენტრები, რომელიც ეფუძნება ოთხ საყრდენს: 1. განათლება, მომზადება, ვარჯიში, შეფასება; 2. ანალიზი და გაკვეთილებზე სწავლა; 3. კონსულტაციის შემუშავება და ექსპერიმენტირება; 4. დოქტრინის შემუშავება და სტანდარტები. ასეთი ცენტრები არსებობს, მაგ.: ესტონეთსა და ლატვიაში და მათი რაოდენობა სულ იზრდება.

ექსპანსიონისტურ პოლიტიკას და ხელშესახებ ნაბიჯებს გადადგამს მთავარი ოპონენტების დასუსტებისკენ (Ruhle, 2019).

დასკვნა

საბოლოოდ, დასკვნის სახით, შეიძლება ითქვას, რომ ჰიბრიდული ომი ჩვენი სინამდვილის ერთ-ერთი უმწვავესი პრობლემაა. ის უფრო საშიშია ახლა, როცა მსოფლიომ მიაღწია ტექნოლოგიათა განვითარებისა და გლობალიზაციის საკმაოდ მაღალ ნიშნულს. შექმნილ ვითარებას კარგად მოერგო რუსეთის ფედერაცია და ჰიბრიდული ომი საკუთარ ახალ სამხედრო სტრატეგიად აქცია. ახალი ტაქტიკა კრემლმა ყირიმის ანექსიით, მისი მეზობელი ე.წ "პოსტსაბჭოთა" სახელმწიფოების, მათ შორის, საქართველოს, ასევე დასავლური, ლიბერალურ-დემოკრატიული სამყაროს, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და დასავლეთი ევროპის ქვეყნების სახელმწიფოებრიობის, დემოკრატიულობის, სიძლიერისა და ერთიანობის ძირგამომთხრელი კამპანიის წარმოებით გამოავლინა. ჰიბრიდული ომის სტრატეგია, როგორც უკვე დავინახეთ, მოიცავს არაერთ ასპექტს, იქნება ეს სამხედრო და სამოქალაქო ინტერასტრუქტურის ინტეგრირება, კიბერთავდასხმა, საინფორმაციო ომი, ანტიდასავლური პროპაგანდა, სეპარატიზმისა და ნაციონალიზმის გაღვივება, საარჩევნო გარემოზე ზეგავლენის მოხდენა, სახელმწიფო სტრუქტურების დისკრედიტაცია, სასურველი საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბება, თუ არაიდენტიფიცირებადი ჯარისკაცების აქტივობები და სხვა. კრემლის სიმშვიდეს ამ მეთოდების გამოყენებისას განაპირობებს ჰიბრიდულ მოქმედებათა ავტორის დადგენისა და დასჯის სირთულე. მოსკოვის რბილი ძალის პოლიტიკის წარმატების საწინდარი კი, როგორც დავინახეთ, ძირითადად ხდება სამიზნე ქვეყნების მყიფე დემოკრატიული ინსტიტუტები, რუსეთზე ენერგოდამოკიდებულება და რთული ეთნიკური მახასიათებლები. ამ ყველაფრის შედეგად კაცობრიობა დგება სერიოზული გამოწვევის წინაშე - თავი დაიკვას რუსული ჰიბრიდული საფრთხისაგან. ამ მხრივ უდიდესი პასუხისმგებლობა ეკისრება დასავლურ სამყაროს, საჭიროა თანამედროვე ზესახელმწიფოს - აშშ-ის, ასევე სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის - ნატოსა და ევროკავშირის მიერ თანმიმდევრული, გონივრული, ეფექტური და კომპლექსური თავდაცვითი ღონისძიებების გატარება, უსაფრთხოებაზე პასუხისმგებელი ინსტიტუტების გაძლიერება, ჰიბრიდული ომის შემადგენელი ელემენტების გამოვლენისთანავე დაბლოკვა. ეს ყველაფერი გულისხმობს ეკონომიკის მეტ დივერსიფიკაციასა და ენერგოდამოკიდებლობას; რუსული პროპაგანდისტული არხების მკაცრ კონტროლს; ევროკავშირისა და ნატოს ერთობლივ ძალისხმევას მათ წევრ და პარტნიორ ქვეყნებში როგორც კარგი მმართველობისა და კანონის უზენაესობის უზრუნველყოფის, ისე კორუფციასთან ბრძოლისა და დემოკრატიული ინსტიტუტების გაძლიერებისათვის, რაც რუსული რბილი ძალის პოლიტიკის წარმატებას მნიშვნელოვნად შეაფერხებს; ნატომ უნდა ჩადოს ინვესტიციები ჰიბრიდული თავდასხმების წინააღმდეგ ბრძოლის შესაძლებლობების გაძლიერებასა და ამ მიზნისაკენ მიმართულ ინოვაციებში იმავე დოზით, რა დოზითაც ახორციელებს ინვესტიციებს სამხედრო ტექნიკაში. ამასთან მნიშვნელოვანია მოსახლეობის მედეგობის გაზრდა, როგორც კიდევ ერთი პრევენციული ზომა საინფორმაციო ომის წინააღმდეგ. დასავლურმა სახელმწიფოებმა და მათ მიერ შექმნილმა

ალიანსებმა ამ მიმართულებებით უკვე გადადგეს გარკვეული ნაბიჯები, რომლებიც ემსახურება ეფექტური და კომპლექსური სამხედრო, დიპლომატიური, ეკონომიკური თუ სამართლებრივი უსაფრთხოების ზომების შემუშავებასა და გატარებას.

დანართები:

დანართი 1: რუკა - რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოს რეგიონები

წყარო: საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრო

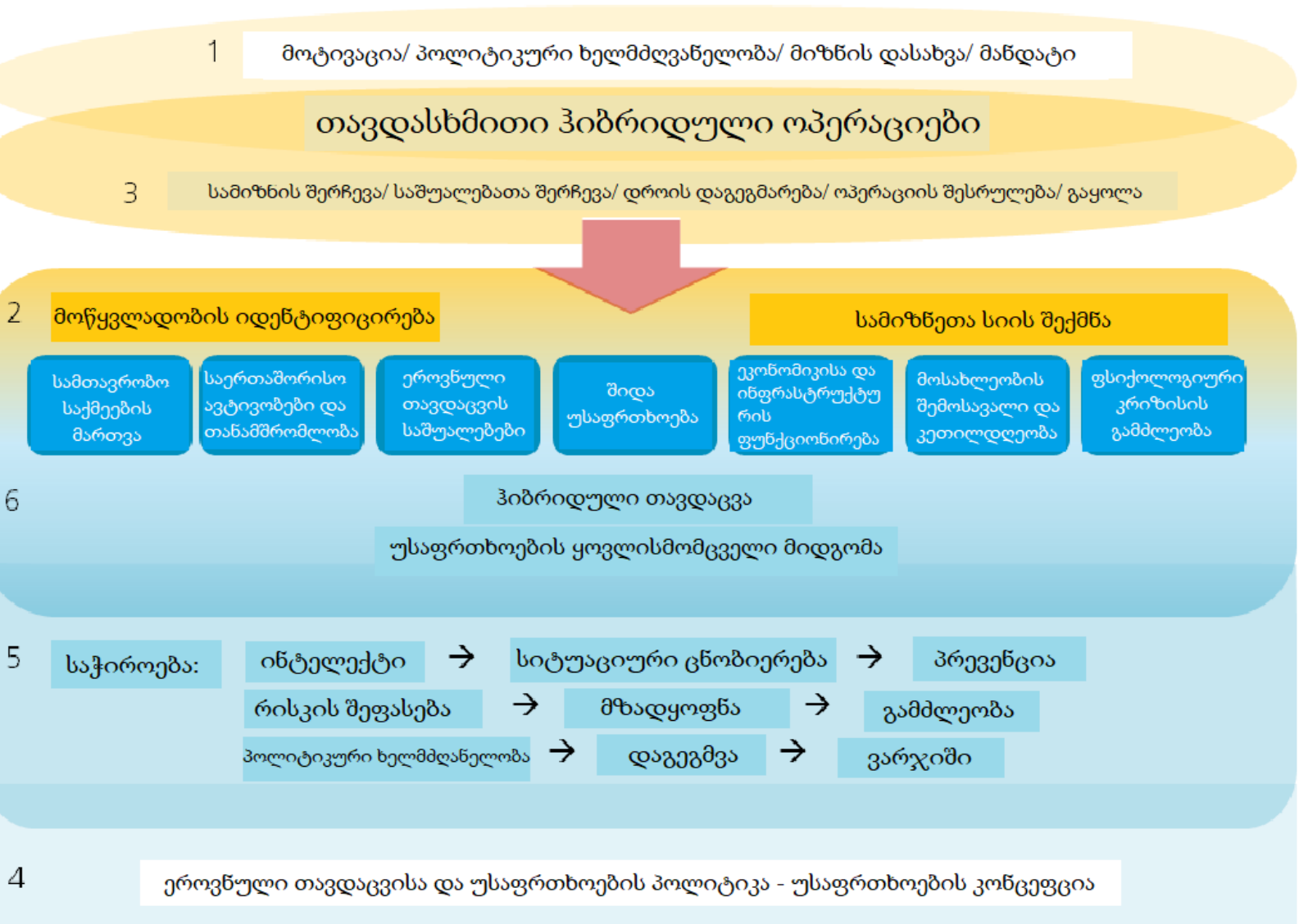
დანართი 2: რუკა - რუსეთის მიერ ოკუპირებული რეგიონები უკრაინაში

წყარო: რადიო თავისუფლება

დანართი 3: სქემა - ჰიბრიდულ ომში თავდასხმითი ნაბიჯები და მათზე დავთაცვითი რეაქცია

ჰიბრიდული ომი

წყარო: Cederberg, A. & Eronen P. (2015) How can Societies Defended against Hybrid Threats? Geneva Centre for Security Policy.

დანართი 4: რუკა - რუსული გაზის მილსადენები ევროპაში

წყარო: Hardy Graupner, Deutsche Welle

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Abdiraeva, Ch. (2020) Hybrid Warfare: Trends, Challenges and Means, *The use of Cyber-space in the Context of Hybrid Warfare: Means, Challenges and Trends*. Pp. 13-15. Retrieved July 10, 2021, from: <https://www.jstor.org/stable/resrep25102.6>
- Andersson, J., & Tardy, T. (2015). (Rep.). European Union Institute for Security Studies (EUISS). Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep06844>
- Banasik, M. (2016). A Changing Security Paradigm. New Roles for New Actors – The Russian Approach. *Connections*, 15(4), 31-43. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/26326458>
- Beaulieu, B., & Salvo, D. (2018). (Rep.). German Marshall Fund of the United States. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep18856>
- Calha, J.M. (2015) HYBRID WARFARE NATO'S NEW STRATEGIC CHALLENGE? NATO PARliamentary Assembly. Retrieved March 17, from: <https://www.staten-generaal.nl/9370000/1/j9vkvfj6b325az/vk3nbmfqmt7x/f=/vk3nbqkjzced.pdf>
- Danyk, Y., Maliarchuk, T., & Briggs, C. (2017). Hybrid War: High-tech, Information and Cyber Conflicts. *Connections*, 16(2), 5-24. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/26326478>
- Dolan, Ch. (2022) NATO Must Boost Hybrid Warfare Defenses. Retrieved March 17, 2022, from: <https://www.justsecurity.org/80176/nato-must-boost-hybrid-warfare-defenses/>
- Flynn, M. (2019). Strategic Cyber: Responding to Russian Online Information Warfare. *The Cyber Defense Review*, 193-208. Retrieved July 10, 2021, from <https://www.jstor.org/stable/26846128>
- Gardner, H. (2015). (Rep.). NATO Defense College. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep10250>
- Hansen, F. (2017). *RUSSIAN HYBRID WARFARE: A study of disinformation* (pp. 7-13, Rep.). Danish Institute for International Studies. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep17379.4>
- Hibbs, M. (2022) What comes after Russia's attack on a Ukrainian Nuclear Power Station? Carnegie Endowment for International Peace. Retrieved March, 20, from <https://carnegieendowment.org/2022/03/17/what-comes-after-russia-s-attack-on-ukrainian-nuclear-power-station-pub-86667>
- Hoffman, F. (2014) On Not-So-New Warfare: Political Warfare vs Hybrid Threats. Last seen: 10/12/2021 <https://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vs-hybrid-threats/>
- Kramer, F., & Speranza, L. (2017). *MEETING THE RUSSIAN HYBRID CHALLENGE: A COMPREHENSIVE STRATEGIC FRAMEWORK* (pp. 4-14, Rep.). Atlantic Council. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep03712.5>

- Kuzio, T. (2019) Why Vladimir Putin is angry with the West: Understanding the drivers of Russia's information, Cyber and Hybrid War. Retrieved July 10, 2021 From: <https://www.jstor.org/stable/resrep22206>
- Li, D.; Allen, J. & Siemazsko, C. (2022). Putin using false 'Nazi' narrative to justify Russia's attack on Ukraine, experts say. *nbcnews*. Retrieved March 20, 2022, from <https://www.nbcnews.com/news/world/putin-claims-denazification-justify-russias-attack-ukraine-experts-say-rcna17537>
- Molloy, M. (2021). (Rep.). NATO Defense College. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep32317>
- Mulford, J. (2016). Non-State Actors in the Russo-Ukrainian War. *Connections*, 15(2), 89-107. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/26326442>
- Pernik, P., Alatalu, S., Borogan, I., Chernenko, E., Herpig, S., Jonsson, O., . . . Vilmer, J. (2018). *HACKS, LEAKS AND DISRUPTIONS: RUSSIAN CYBER STRATEGIES* (pp. 53-64, Rep.) (Popescu N. & Secieru S., Eds.). European Union Institute for Security Studies (EUISS). Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep21140.9>
- Putin, V. (2021) Article by Vladimir Putin "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians." Retrieved March 17, from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/page/51>
- Ratsiborynska, V. (2016). (Rep.). NATO Defense College. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep10246>
- Ratsiborynska, V. (2018) Russia's hybrid warfare in the form of its energy manoeuvres against Europe: how the EU and NATO can respond together? Research Division – NATO Defense College, Rome. Retrieved March 17, 2022, from: shorturl.at/lwzE0
- Reichborn-Kjennerud, E., & Cullen, P. (2016). (Rep.). Norwegian Institute of International Affairs (NUPI). Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep07978>
- Rühle, M., & Roberts, C. (2019). *The Alliance Five Years after Crimea: Implementing the Wales Summit Pledges* (pp. 61-70, Rep.) (Ozawa M., Ed.). NATO Defense College. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep23664.11>
- Rühle, M. (2019). (Rep.). NATO Defense College. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep19846>
- Sandawi, S. (2010). Hybrid Threats: The Shape of Wars to Come. *Sicherheit Und Frieden (S F) / Security and Peace*, 28(3), 145-151. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/24232924>
- Schnauffer, T. (2017). Redefining Hybrid Warfare: Russia's Non-linear War against the West. *Journal of Strategic Security*, 10(1), 17-31. Retrieved July 10, 2021, from <https://www.jstor.org/stable/26466892>
- Smith, H. (2019). *NATO and the EU: The essential partners* (pp. 15-24, Rep.) (Lindstrom G. & Tardy T., Eds.). NATO Defense College. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/resrep19964.7>
- Wolford, S., Reiter, D., & Carrubba, C. (2011). Information, Commitment, and War. *The Journal of Conflict Resolution*, 55(4), 556-579. Retrieved July 10, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/23049901>

- გოგოლაშვილი, ვ. (2019) *ევროკავშირი ჰიბრიდული საფრთხეების წინაშე*. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი. თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი.
- კირკიტაძე, მ. (2020) *სამხედრო კიბეროპერაციები, როგორც რუსეთის იარაღი ევროპის ქვეყნებში პოლიტიკური დღის წესრიგის შესაცვლელად*. თბილისი: საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი.
- მაჭავარიანი, ნ. (2015) *რუსეთის რბილი ძალის მოქმედების ეფექტურობა პოსტსაბჭოთა სივრცეში საქართველოსა და აზერბაიჯანის მაგალითზე*. (დისერტაცია, კავკასიის უნივერსიტეტი, თბილისი).
- მაგლობლიშვილი, გ., ქუთელია, ბ., გურული, ი. ევგენიძე, ნ. (2016) *ჰიბრიდული ომი და ევრო-ატლანტიკური სივრცის უსაფრთხოების ლანდშაფტის ცვლილება*. თბილისი: ეკონომიკური პოლიტიკის კვლევის ცენტრი (EPRC).
- მოდებაძე, გ. (2019) *რუსული ჰიბრიდული ომი საქართველოს წინააღმდეგ: სეპარატისტული ძალების მხარდაჭერა აფხაზეთსა და სამაჩაბლოში*. (დისერტაცია, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი).
- საქართველოში მომხდარ კონფლიქტთან დაკავშირებული ფაქტების დამდგენი დამოუკიდებელი საერთაშორისო მისია, (2009). ანგარიში, ტომი II. ბოლო ნახვა: 17/03/2022, მოძიებულია: <https://smr.gov.ge/uploads/prev/66c4e7.pdf>